

Natasza Duraj¹

Ustrój społeczno-ekonomiczny Sogdiany a rozwój jej gospodarki

Wprowadzenie

W VII–VI w. p.n.e. na obszarze Azji Środkowej² bytowały plemiona i ludy, należące do irańskiej grupy etnicznej. Byli nimi Sogdyjczycy, Chorezmijscy, Baktrowie, Partowie, a także różnorodne plemiona Saków i inne ludy³. Mianem Sogdyjczyków określana była ludność osiadła w dorzeczu Zarafszanu⁴. Są oni przodkami dzisiejszych Uzbeków i Tadżyków⁵. Sąsiadami Sogdyjczyków, zamieszkującymi na stepie graniczącym z Sogdianą, byli Tiurkowie – plemię koczownicze, które wywarło znaczący wpływ na kształtowanie się ich losów⁶.

W literaturze istnieją różne tezy dotyczące pochodzenia nazwy Sogdiana. Termin ten wywodzi się z ogólnoiranckiego rdzenia, oznaczającego „błyszczący”, „świecić”, „płonąć”⁷. W źródłach w języku arabskim i tadżyckim,

¹ Uniwersytet Łódzki, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0796-6620>, e-mail: natasza.duraj@eksoc.uni.lodz.pl

² Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju uznaje pojęcie Azji Środkowej za synonim Azji Centralnej. Zob. I. Nowicka, A. Pisowicz, J. Talacha, J. Tulisow, B.R. Zagórski, M. Zych, *Nazewnictwo geograficzne świata. Zeszyt 5. Azja Środkowa i Zakaukazie*, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju, Warszawa 2005, s. 15.

³ Por. P. Briant, *L'Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe-IVe siècles avant notre ère)*, Paris 1984.

⁴ Zapisy nazw rzek i miejscowości, ujęte w tekście, są zgodne z sugestiami wzmiankowanej wyżej Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju. Zob. I. Nowicka, A. Pisowicz, J. Talacha, J. Tulisow, B.R. Zagórski, M. Zych, op.cit., s. 131–135.

⁵ Г.В. Шишкина, Р.Х. Сулейманов, Г.А. Кошеленко, *Согд*, [w:] *Археология СССР. Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии*, red. Г.А. Кошеленко, Москва 1985, s. 273.

⁶ Por. А.Ш. Кадырбаев, *Тюрки и иранцы в Китае и Центральной Азии XIII-XIV вв.*, Алма-Ата 1990; Е.И. Кычанов, *Кочевые государства от гуннов до маньчжуров*, Москва 1997.

⁷ B. Gafurow, *Dzieje i kultura ludów Azji Centralnej*, Warszawa 1978, s. 259.

pochodzących z X–XIII w., określenie to stosowane było w szerokim i wąskim zakresie⁸. Szerokie traktowanie terminu Sogdiany odnosiło się do obszaru obejmującego całą dolinę Zarafszanu (niekiedy bez jej górnej części) oraz dolinę Kaszka-darii. W tym znaczeniu Sogdiana rozumiana była jako okręg Samarkandy.

Zaczątki Samarkandy znajdowały się na obszarze grodu Afrasijab⁹. Prace wykopaliskowe, przeprowadzone w tym grodzie, ujawniły ślady osad pochodzących z VI–IV w. p.n.e.¹⁰ Materiał archeologiczny, uzyskany z wykopalisk Afrasijabu, umożliwił poznanie społeczeństwa Sogdiany i jej gospodarki w owym czasie¹¹. W okresie tym w życiu Sogdiany istotne miejsce zajmowało rolnictwo i hodowla.

W IV w. p.n.e. w Sogdianie – podobnie jak w innych częściach Azji Środkowej – rozwinęła się produkcja broni. Głównym orężem rażenia w owym czasie był łuk i strzały. Od połowy I tysiąclecia p.n.e. wykorzystywany był łuk składany typu scytyjskiego¹². Herodot podaje, że Sogdyjczycy wyrabiali łuki z trzciny¹³, co w pełni potwierdzają wyniki prac wykopaliskowych, przeprowadzonych na terytorium Uzbekistanu i Tadżykistanu¹⁴.

⁸ Ibidem. O pochodzeniu słów używanych w dziełach z tego okresu piszą m.in. O.I. Smirnowa i M.A. Bogolubow. Zob. M.A. Боголюбов, О.И. Смирнова, *Согдийские документы с горы Муз. Чтение, перевод, комментарий*, Москва 1963.

⁹ Por. В.Л. Вяткии, *Афрасиаб – городище бывшего Самарканда*, Ташкент 1928.

¹⁰ М.И. Филанович, *К характеристике древнейшего поселения на Афрасиабе*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969, s. 206 i n.; Я.Г. Гулямов, Ю.Ф. Буряков, *Об археологических исследованиях на городище Афрасиаб в 1967–1968 гг.*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969, s. 268 i n.

¹¹ А.И. Тереножкин, *Вопросы историко-археологической периодизации древнего Самарканда*, „Вестник древней истории” 1947, № 4, s. 128; А.И. Тереножкин, *Согд и Чач*, „Краткие сообщения института истории материальной культуры” 1950, Вып. XXXIII, s. 153–156; М.Д. Джуракулов, Я.К. Крикис, *Раскопки здания IX-X вв. на городище Афрасиаб*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969, s. 312 i n.

¹² Scytowie przyczynili się do upowszechnienia nowego typu strzał, dzięki którym znacząco zwiększyła się skuteczność strzelania z łuku. Wprowadzili oni nową taktykę masowego natarcia konnych łuczniczków. Zob. T. Scholl, *Uzbrojenie i тактика воинов Сцифов и Сарматов в VII в. п.н.е.–III в. н.е.*, „Мовіа Вікі” 1978, nr 4, s. 10–14. Więcej zob. w: T. Świątkowski, *Łuk i łucznictwo w kulturze wybranych ludów starożytności*, Połomnia 2023; А.А. Бонадренко, *Культ воина – зверя у правящих сословий древних киммерийцев, скифов, сарматов*, Киев 2014; Д.Н. Анучин, *Лук и стрелы*, Москва 1887.

¹³ Herodot, *Дzieje*, Warszawa 2011, s. 66.

¹⁴ W toku prowadzonych prac archeologicznych naukowcy wydobyli liczne strzały sogdyjskie, z których większość była całkowicie wykonana z trzciny. Odnaleziono także strzały wykonane z dwóch materiałów, których przednia część wykonana jest z trzciny, a tylna – z obrobionego drewna. Strzały trzcinowe miały pióra w swej tylnej części. Trzcinę rozcinano z czterech stron i w nacięcia wstawiano pióra, co zapewniało lot strzał w pożądanym kierunku. Wydobyto także strzały drewniane o średnicy około 1 cm, stosowane do dużych łuków.

Okres rozkwitu Samarkandy przypada na VI–VIII w.¹⁵ W tym okresie miało to być potężnie obwarowane. Kwintus Kurcjusz Rufus opisał dokładnie rozplanowanie antycznej Samarkandy, która do czasu podboju macedońskiego składała się z dwóch części – cytadeli, obwarowanej murem i otoczonej fosą oraz właściwego miasta, również otoczonego murami, których długość wynosiła 70 stadiów, tj. około 12–12,5 km¹⁶. Podczas prowadzonych prac archeologicznych na terenie Afrasijabu odnalezione zostały pozostałości budowli miejskich, wykonanych z surowej cegły i gliny. Znaleziono także wiele przedmiotów codziennego użytku oraz różnorodną broń¹⁷. Z czasem Samarkanda zaczęła się rozrastać w kierunku południowym, a jej ludność stopniowo zasiedlała coraz większe obszary wzdłuż biegu głównego kanału, doprowadzającego wodę do miasta.

Przez krótki okres stolicą Sogdiany był Kesz. Już w V–VI w. jego władcy bili monety, posiadające portrety na awersie¹⁸. Jednakże w II połowie VII w. władca Kesz uległ zależności od króla Samarkandy i miasto to utraciło status sogdyjskiego centrum administracyjnego¹⁹.

Dużą rolę w rozwoju gospodarczym i społecznym Sogdiany odegrał Pandżakent. W początkowym okresie swego istnienia nosił on nazwę Pancz. Starożytny Pandżakent położony był na lewym brzegu Zарафшану, w odległości około 60 km od Samarkandy. Leżał on przy wejściu do wąwozów Magian-Daria i Kszut, na południowym wschodzie dzisiejszego Pandżakentu²⁰. W skład królestwa pandżakentkiego wchodziły wówczas liczne osady, położone na terenach górnego biegu Zарафшану²¹. Na początku VIII w. rola Pandżakentu znacznie wzrosła, gdyż ominęły go łupieżcze wyprawy Arabów. Władca Pandżakentu – Dewaszicz – objął nawet tron w Samarkandzie i z sukcesem sprawował tam swe rządy. Pandżakent istniał do I połowy VIII w. do momentu podbicia go przez Arabów.

¹⁵ А.И. Тереножкин, *Созд и Чач*, op.cit., s. 161.

¹⁶ Kwintus Kurcjusz Rufus, *Historia Aleksandra Macedońskiego*, Warszawa 1976, s. 245.

¹⁷ А.И. Тереножкин, *Созд и Чач*, op.cit., s. 153–156; М.И. Филанович, op.cit., s. 206 i n.

¹⁸ Э.В. Ртвеладзе, *Монеты Кеша*, [w:] *История и культура южных районов Средней Азии в древности и средневековье*, red. Г.А. Хидояттов, Ташкент 1989, s. 38–43; рог. Т.С. Ерназарова, *О монетных находках в Афрасиабе в 1965 году*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969, s. 317 i n.

¹⁹ Н.Я. Бичурин, *Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена*, т. II, Москва–Ленинград 1950, s. 316.

²⁰ А.М. Беленицкий, *Археологические работы в Пянджикенте*, „Краткие сообщения института истории материальной культуры” 1954, Вып. 55, s. 31–47.

²¹ Рог. Б.Я. Ставиский, *Исторические сведения о верхней части Зарафшанской долины*, Ташкент 1959.

Sogdyjczycy byli znakomitymi rzemieślnikami i kupcami, a sogdyjscy żołnierze i ich dowódcy słynęli ze swej odwagi. Naród ten odegrał istotną rolę w rozwoju gospodarczym Azji Środkowej i wywarli duży wpływ na proces kształtowania się jej społeczeństwa²². Wykopaliska archeologiczne, prowadzone na obszarze Sogdiany, umożliwiły wydobyć na światło dzienne wielu znakomych przedmiotów artystycznych, wśród nich m.in. kadzielnic oraz różnego rodzaju naczyń, często bogato zdobionych²³. Sogdyjczycy posiadali także doskonałą zdolność rzeźbienia w kości i produkcji wyrobów z ceramiki. Szeroko znane były także ich mistrzowskie opanowanie stolarstwa i prac ciesielskich. Dało to doskonałą podstawę do rozwoju handlu. Szczególnie dynamicznie rozwijała się wymiana handlowa z Bizancjum²⁴. Drogi karawanowe biegły przede wszystkim przez północne obszary Kaukazu, a także częściowo przez terytorium Iranu²⁵. Z Bizancjum dostarczano do Sogdiany tkaniny jedwabne²⁶. Na podstawie tych wzorów wyrabiane były niektóre jedwabie sogdyjskie, które następnie wysyłano na zachód.

W 1501 r. Samarkanda dostała się w ręce Szejbani-chana²⁷. Uzbegy, kierowani przez chana Szejbani, podbili centralny Mawarannah, a w późniejszym okresie także pozostałe części państwa Timurydów²⁸. Zbiegło się to z istotnymi procesami ekonomicznymi, jakie miały miejsce w państwie moskiewskim. W XVI w. Rosja umocniła bowiem stosunki gospodarcze i dyplomatyczne z Azją Środkową²⁹. Posłowie środkowoazjatyccy stali się częstymi gośćmi

²² В.В. Бартольд, *Отчет о командировке в Среднюю Азию с научной целью*, т. IV, Москва 1966, s. 21–91.

²³ Н.Я. Бичурин, *op.cit.*, s. 310; więcej zob. w: А.К. Салмин, Н.Я. Бичурин в поисках идентичности, „*Oriental Studies*” 2020, т. 13, № 5, s. 1339–1348.

²⁴ А.А. Иерусалимская, *К вопросу о связях Согда с Византией и Египтом (об одной уникальной ткани из северокавказского могильника Мощевая Балка)*, „*Народы Азии и Африки*” 1967, № 3, s. 120–126; Р.Р. Мукашева, *К вопросу о торговом пути, проходившем по территории Средней Азии в древности*, [w:] *Древний Восток и античный мир*, red. В.И. Кузищин, Москва 1972.

²⁵ Więcej zob. w: Р.Г. Мукминова, *Самарканд и Бухара на трассах Великого Шелкового пути в XV–XVI вв.*, Ташкент 1991; Т.Х. Мирбобоева, *Великий Шелковый путь: сущность и периодизация*, „*Центрально-азиатские гуманитарные исследования*” 2005, № 6, s. 131–132; Н.Х. Ахметшин, *Тайны Шелкового пути. Записки историка и путешественника*, Москва 2002.

²⁶ Więcej zob. w: Н.В. Пигулевская, *Византийская дипломатия и торговля шёлком*, „*Византийский временник*” 1947, т. 1 (26), s. 184–214; Н.В. Пигулевская, *Византия на путях в Индию. Из истории торговли Византии с Востоком в IV–VI вв.*, Москва–Ленинград 1951.

²⁷ Chan Szejbani pochodził z rodu Czyngis-chana. Jego dziad – Abu al-Chajr-chan – stworzył w I połowie XV w. silne państwo koczownicze. Różnorodne plemiona, zjednoczone przez niego, należały do tureckiej grupy językowej. Koczowały one na obszarach stepowych, rozciągających się od dolnego biegu Syr-darii do Syberii. Zob. В. Гафуrow, *op.cit.*, s. 541.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Więcej zob. w: М.Ю. Юлдашев, *К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI–XVII вв.*, Ташкент 1964; К. Джамолов, *К вопросу о торговых путях, связывающих Среднюю Азию с Россией в XVII веке*, „*Труды Томского государственного университета*” 1966, Вып. 2.

w państwie moskiewskim w II połowie tegoż wieku. W owym czasie poselskie karawany przewoziły także różnorodne towary, przeznaczone na sprzedaż. Handel prowadzony przez cara i chana był wolny od cła, co sprzyjało rozwojowi kontaktów między Rosją a władcami Azji Środkowej.

Azja Środkowa pod panowaniem Achemenidów a podboje Aleksandra Wielkiego

W okresie największego rozkwitu państwa achemenidzkiego w jego skład weszła zarówno Sogdiana, jak i Chorezm, Baktria, Partia oraz wiele rejonów, zamieszkałych przez koczowniczych Saków. Państwo Achemenidów było podzielone na satrapie, tj. okręgi wojskowo-fiskalne, rządzone przez namiestników (satrapów). Herodot podaje, że w okresie panowania Dariusza I w państwie achemenidzkim było 20 satrapii³⁰.

Satrapowie posiadali własny dwór i aparat zarządzania wzorowany na rządzie centralnym³¹. Satrapa, który podlegał bezpośrednio królowi, wyznaczany był prawie zawsze spośród Persów³². Do jego obowiązków należało przede wszystkim pobieranie podatków i utrzymywanie wojska. Mógł on także – za zgodą króla – podejmować wyprawy wojenne³³.

Po reformie podatkowej, przeprowadzonej przez Dariusza I, każda satrapia miała obowiązek uiszczania podatku rocznego w pieniądzu. Sogdiana, Chorezm i Patria płaciły 300 srebrnych talentów³⁴, Baktria – 360 talentów, zaś Sakowie – 250 talentów³⁵.

Ostatnim władcą państwa Achemenidów był Dariusz III. Został on pokonany przez Aleksandra Macedońskiego.

Ten wyjątkowy wódz i strateg podbił Azję Mniejszą, Syrię, Palestynę, Fenicję i Egipt. Na wiosnę 331 r. p.n.e. jego wojska ruszyły ku centrum państwa achemenidzkiego.

Po zajęciu Nautaki Aleksander Wielki wyruszył na stolicę Sogdiany. Jak podaje Kwintus Kurcjusz Rufus, w Samarkandzie zostawił on załogę liczącą tysiąc osób, pustosząc i paląc sąsiednie wioski³⁶.

³⁰ Herodot, op.cit., s. 244.

³¹ Więcej zob. w: B. Składanek, *Historia Persji*, t. 1, Warszawa 2008, s. 98 i n.

³² B. Gafurow, op.cit., s. 85.

³³ Ibidem.

³⁴ Talent – około 30 kg srebra.

³⁵ B. Gafurow, op.cit., s. 90.

³⁶ Kwintus Kurcjusz Rufus, op.cit., s. 245.

Mieszkańcy Samarkandy – mimo że stawiali opór – zostali pokonani przez wojska grecko-macedońskie. Po podboju stolicy sogdyjskiej Aleksander Wielki wyruszył na północny wschód. Wyprawa ta spotkała się z kolejnym oporem ludności Sogdiany, która broniła swej ziemi z ogromnym męstwem. Wojska greckie starły się z plemionami, zamieszkującymi górskie obszary Ustruszany. Tamtejsi mieszkańcy zaciekle bronili swej niezależności, jednakże pod naporem wojsk przeciwnika zostali zmuszeni do odstąpienia w góry. Tam też próbowali oni zorganizować obronę. Według relacji Flawiusza Arriana, Sogdyjczycy prowadzili walki w trudno dostępnych, skalistych górach, a ich opór został stłumiony z dużym trudem. Wielu z nich, by nie dostać się w ręce wroga, pozbawiło się życia. W trakcie tej walki poległo 22 tys. Sogdyjczyków, a wojska grecko-macedońskie poniosły duże straty. Ciężko ranny został też sam Aleksander Wielki³⁷.

Po walkach z Sogdyjczykami Aleksander Wielki skierował się ku Syr-darii. Na jej brzegu zatrzymał on swe wojska, a w miastach, położonych na tym obszarze, rozstawił garnizony. W czasie pobytu wojsk grecko-macedońskich zbuntowała się ludność siedmiu miast położonych na lewym brzegu tej rzeki. W tym samym czasie wybuchły bunty w Sogdianie i Baktrii. Stało się to początkiem powszechnego powstania narodów zamieszkujących obszar Azji Środkowej przeciwko inwazji wojsk Aleksandra Macedońskiego.

Powstanie w Sogdianie i Baktrii trwało od 329 do 327 r. p.n.e. Na jego czele stanął Spitamenes – lokalny dowódca, który zebrawszy dużą liczbę żołnierzy, zajął Samarkandę³⁸. Do walki przyłączyli się także mieszkańcy Sogdiany i Baktrii. Większa część garnizonu grecko-macedońskiego została wybita, a pozostali przy życiu żołnierze zabarykadowali się w cytadeli, oczekując na nadejście pomocy.

Aleksander Wielki nie miał rozeznania co do rozmiarów powstania, dlatego też wyprawił do oblężonej Samarkandy, stosunkowo nieduży oddział, składający się z 2,5 tys. żołnierzy. Spitamenes, stosując manewr taktyczny, zainscenizował odwrót. Wówczas to wojska przeciwnika rozpoczęły pościg. W dogodnym momencie żołnierze Spitamenesa zawrócili i zaatakowali wojska Aleksandra Wielkiego, którym – według relacji Flawiusza Arriana – udało się schronić na niewielkiej wyspie na rzece³⁹. Jeźdźcy Spitamenesa i towarzyszący

³⁷ Flawiusz Arrian, *Wyprawa Aleksandra Wielkiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 97.

³⁸ Armia Spitamenesa była wojskiem konnym i – jak podaje M. Olbrycht – wódz ten maksymalnie potrafił wykorzystać atuty kawalerii, co zagwarantowało mu ogromne sukcesy w walce z armią Aleksandra Wielkiego. Zob. M. Olbrycht, *Konnica Wielkiego Króla. Uwagi na temat taktyki jazdy irańskiej w epoce Achemenidów*, [w:] *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo*, red. R. Kulesza, M. Stępień, E. Szabat, M. Daszuta, Warszawa 2013, s. 57.

³⁹ W relacji Arriana nazwa tej rzeki nie została wspomniana, ale należy domniemywać, że chodzi tu o Zarafszan.

im Scytowie wycięli całą część wojsk macedońskich, która przybyła na odsiecz Samarkandzie⁴⁰. Był to pierwszy wielki triumf narodów Azji Środkowej w walce o swą niepodległość.

Królestwa wchodzące w skład federacji sogdyjskiej i ich społeczeństwa

W VI–VIII w. naszej ery na obszarach położonych między Amu-Darią i Syrdarią, określanych mianem Międzyrzecza, istniały niewielkie państewka, składające się z warownego grodu i podległego mu niewielkiego okręgu. Takich niewielkich tworów państwowych, utworzonych w dolinach Zarafszanu, Kaszka-darii, Angrenu i innych rzek, było dość dużo⁴¹. Stan politycznego oddzielenia poszczególnych państewek nie mógł jednak trwać długo. Zawiązanie związków między tymi niewielkimi królestwami – co prawda niezbyt trwałych – było zasadne ze względu na groźbę najazdów ze strony sąsiadujących plemion koczowniczych, a także wynikało z konieczności zapobieżenia waśniom wewnętrznym, które mogłyby doprowadzić do ich rozkładu.

Na obszarach należących do Sogdiany istniała cała federacja niewielkich królestw, położonych na obszarach leżących między Pandżakentem, znajdującym się na terytorium dzisiejszego Tadżykistanu a miastem Nawoi, położonym w Uzbekistanie. Do tej federacji państw należała Samarkanda, wspomniany wyżej Pandżakent, a także Majmurg, Kuszania, Isztichan, Dabusja i Arbindżan, jak również takie niewielkie państewka, jak Bajarkas i Sabaskas⁴². W tej federacji państw główną rolę odgrywała Samarkanda. Jej król, posiadający tytuł *afszina*, panował w Samarkandzie, a z tytułem *ichszida* – w całej Sogdianie⁴³.

Jak już wcześniej zostało wspomniane, każde z niewielkich państw, wchodzących w skład federacji sogdyjskiej, składało się z miasta i podległego mu niewielkiego okręgu. Powierzchnia tych miast była stosunkowo nieduża. Największym z nich, zajmującym około 2 km², była Samarkanda⁴⁴.

W owym czasie ludność miast sogdyjskich składała się z miejscowej arystokracji rolniczej, a także z wyższych duchownych, kupców i niewielkiej jesz-

⁴⁰ Flawiusz Arrian, op.cit., s. 103.

⁴¹ В.А. Шишкин, *К истории археологического изучения Самарканда и его окрестностей*, [w:] Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция, ред. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969, s. 3 i n.

⁴² Пор. М.Х. Исамиддинов, *Истоки городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности)*, Ташкент 2002; О.В. Обельченко, *Культура античного Согда по археологическим данным (VII в. до н.э. – VII в. н.э.)*, Москва 1992.

⁴³ В.В. Бартольд, *Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии*, [w:] Сочинения, т. II, ред. Б.Г. Гафуров, Москва 1964, s. 497.

⁴⁴ Г. Гоибов, *Ранние походы арабов в Среднюю Азию (644–704 гг.)*, Душанбе 1989, s. 35.

cze wówczas grupy wolnych rzemieślników. W czasach przedmuzułmańskich w Sogdianie duchowni pełnili swe obowiązki zarówno w świątyniach zoroastryjskich, manichejskich, jak również w świątyniach wzniesionych na cześć miejscowych bóstw. W miastach sogdyjskich zamieszkiwała dość liczna grupa kupców, prowadzących handel karawanowy z innymi miastami Azji Środkowej, jak również z wieloma państwami – zarówno bliższymi, takimi jak Iran i Bizancjum, jak i położonymi o wiele dalej, jakimi były Indie i Chiny.

Do grupy mieszkańców miast sogdyjskich zaliczyć należy także wojsko miejscowych władców. Wojsko – konne i piesze – składało się z osób najemnych i niewolników. Mimo że nie było ono liczne, jego głównym atutem było doskonałe uzbrojenie. Źródła chińskie podają, że władcy sogdyjscy dysponowali oddziałami wojskowymi, liczącymi zazwyczaj od 500 do 1000 wojowników, a niekiedy liczebność ich dochodziła nawet do kilku tysięcy.

Władcy sogdyjscy posługiwali się ogólnym tytułem *dechkana*, zaś najznaczniejsi z nich – jak już wcześniej zostało wspomniane – tytułowali się *ichszidami* i *afszinami*. Skupiali oni w swych rękach zarówno władzę świecką, jak i duchowną.

Miasta sogdyjskie stanowiły centra polityczne, handlowe i kulturalne poszczególnych państweczek, wchodzących w skład federacji sogdyjskiej. Poza ich granicami znajdowały się osiedla rolników, nazywane wówczas *dechom*. Osiedla te były otoczone murami, a największe z nich posiadały baszty⁴⁵. Głową sogdyjskiej wspólnoty wiejskiej był *dechkan*⁴⁶. Rolnicy, podporządkowani jego władzy, żyli w wielkich rodzinach patriarchalnych, w których skład wchodził zarówno wolni jej członkowie, jak i niewolnicy. Ludność rolnicza obowiązana była płacić podatki, jak i świadczyć inne powinności, które ciążyły na każdej wspólnocie wiejskiej⁴⁷.

Od V w. w Sogdianie, jak i w innych prowincjach Azji Środkowej, rozpoczął się proces przechodzenia do nowych stosunków wytwórczych, jakimi były stosunki feudalne. Proces ten zintensyfikował się zwłaszcza w VI–VIII w.⁴⁸ Najbiedniejsi członkowie wspólnoty wiejskiej, nie mogąc wyżywić się na swoim niewielkim kawałku ziemi, zmuszeni byli brać w dzierżawę ziemi *dechkanów*, na niekorzystnych dla siebie warunkach. Zatrzymywali oni niewielką część

⁴⁵ Więcej zob. w: В.Л. Воронина, Из истории среднеазиатской фортификации, „Советская Археология” 1964, № 2, s. 40–54.

⁴⁶ W VIII–IX w. był on także określanym mianem *michtara*.

⁴⁷ Więcej zob. w: С.К. Кабанов, Культура сельских поселений Южного Согда III–VI вв., Ташкент 1981.

⁴⁸ В.И. Распопова, Согдийский город и деревня в начале VIII в., [w:] Древние города: Материалы к Всесоюзной конференции „Культура Средней Азии и Казахстана в эпоху раннего средневековья”, Ленинград 1977, s. 57–59.

plonów dla siebie, a pozostałą oddawali właścicielom ziemskim. Stopniowo ci biedniejszą rolnicy stawali się ich poddanyymi⁴⁹. Uzależnieni od właścicieli ziemskich najbiedniejsi członkowie wspólnoty wiejskiej byli nazywani *kediwerami*⁵⁰.

Rozwój życia miejskiego w Azji Środkowej umożliwił rozkwit handlu i rzemiosła na tym rozległym terytorium. Do przodujących – z gospodarczego punktu widzenia – należały terytoria Sogdiany, Fergany, Chorasanu, Baktirii i Chorezmu. Natomiast obszarami, które jeszcze długo pozostawały zacofane z ekonomicznego punktu widzenia, były podpamirskie rejony górskie, a także tereny Badachschanu i Kuhistanu. Do tego dochodziły również rejony stepowe Siedmiorzeczca oraz obszary znajdujące się nad Morzem Aralskim i Kaspijskim, a także tereny zajmowane obecnie przez Kazachstan.

Przed podbojem arabskim, tj. przed VII w. i początkiem VIII w., w miastach Azji Środkowej wznoszono wiele wielkich budowli. Domy w przedfeudalnym mieście (*szachristanie*) należały do miejscowych *dechkanów*. Wznoszono także różnorodne budowle, poświęcone kultowi religijnemu. Były to zarówno świątynie ognia i świątynie wznoszone na cześć miejscowych bóstw, jak i kościoły buddyjskie, nestoriańskie czy świątynie manichejskie.

W miastach feudalnych Azji Środkowej po podboju arabskim wznoszono monumentalne budowle, takie jak meczety, medresy, a także przepyszne pałace rządzców. Miasta te były podobne do siebie pod względem rozplanowania. Z reguły w ich centrum znajdował się bazar, składający się z różnych dzielnic rzemieślniczych. Każda z nich mieściła rzemieślników, skupionych w jednej gałęzi wytwórczości. Bazar posiadał także dzielnice kupieckie. Pośrodku bazaru znajdował się zawsze kryty rynek (*czorsu*). W większych miastach feudalnych takich krytych rynków bywało niekiedy kilka. Główne ulice bazaru pokrywane były dachami, chroniącymi przez letnim gorącym słońcem, jesiennymi deszczami i zimowym wiatrem czy śniegiem.

Proces formowania się miast feudalnych Azji Środkowej zakończył się w XI w. Większość z nich jest tworem z końca X w.

⁴⁹ А.М. Беленицкий, *Вопросы топографии и социально-экономической структуры раннефеодального города Средней Азии (по данным раскопок городища древнего Пенджикента в последние годы)*, Москва 1964, s. 56–59; В.И. Распопова, *К вопросу о специфике города и сельских поселений ранне-средневекового Согда*, „Успехи среднеазиатской археологии” 1979, Вып. 4, s. 22–26.

⁵⁰ Więcej zob. w: Ю.Я. Якубов, *Раннесредневековые сельские поселения горного Согда (к проблеме становления феодализма)*, Душанбе 1988; Ю.Я. Якубов, *О структуре сельских поселений горного Согда в раннем средневековье*, [w:] *Культура и искусство Средней Азии в древности и средневековье*, ред. Б.Г. Гафуров, Б.А. Литвинский, Москва 1979, s. 73–78.

Sogdyjskie rolnictwo, rzemiosło i handel

W Sogdianie rozwinięte było zarówno rolnictwo, jak i rzemiosło oraz handel. Znaczące miejsce zajęła w niej metalurgia, tkactwo, produkcja broni oraz wydobycie kopalin użytecznych.

Sogdyjskie rolnictwo rozwinęło się dzięki rozbudowie sieci kanałów nawadniających, doprowadzających wodę z Zarafszanu. Ogromną rolę w rozwoju sogdyjskiego rolnictwa odegrały trzy kanały, wybudowane na terenach położonych na południe od Samarkandy⁵¹. Samarkanda była także doskonale nawodniona, o czym wspominają różne źródła⁵².

Dzięki rozbudowanej sieci kanałów możliwa była uprawa ziem, położonych w dolinach środkowego i dolnego biegu Zarafszanu⁵³. Nawodnione ziemie dawały bogate plony bawełny, jęczmienia, pszenicy, ryżu i lucerny. Dojrzewały na nich winogrona, brzoskwinie, jabłka, gruszki i inne owoce. Zachwyty cudzoziemców budziły sogdyjskie morele i czereśnie⁵⁴. Bardzo ważne miejsce w sogdyjskich gospodarstwach wiejskich zajmowały drzewa morwowe, których liśćmi żywił się jedwabnik. Wiele cennych informacji o sogdyjskim rolnictwie dostarczyły prace wykopaliskowe, przeprowadzone na obszarze dzisiejszego Tadżykistanu⁵⁵.

W miastach i osiedlach sogdyjskich rozwinięte było rzemiosło. Działały tu liczne warsztaty, wytwarzające tkaniny bawełniane, wełniane i jedwabne⁵⁶. Sogdyjskie wyroby tekstylne nosiły wyraźne znamiona rzemiosła perskiego – zarówno pod względem technologicznym, jak i wykorzystywanych wzorów⁵⁷. Duża liczba mieszkańców Sogdiany zajmowała się wyrobem naczyń, a także przedmiotów z metalu, ze skóry i z innych materiałów⁵⁸.

⁵¹ В.В. Бартольд, *К истории орошения Туркестана*, т. III, Москва 1965, s. 186–187.

⁵² А.Р. Мухамаджанов, *К вопросу о водоснабжении Афрасиаба*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969, s. 294 i n. Więcej zob. w: В.В. Бартольд, *Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью в 1893–1894 гг.*, т. 1, Санкт-Петербург 1897.

⁵³ Więcej zob. w: Я.Г. Гулямов, У.И. Исламов, А.А. Аскарлов, *Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зерафшана*, Ташкент 1966.

⁵⁴ Н.Я. Бируни, *Избранные произведения*, т. II, Ташкент 1957, s. 311.

⁵⁵ В.В. Данилевский, В.Н. Кононов, А.А. Никитин, *Исследование растительных остатков из раскопок согдийского замка на горе Муг*, Москва–Ленинград 1938, т. 8, s. 479–505.

⁵⁶ А.А. Иерусалимская, *К сложению школы художественного шелкоткачества в Согде*, Ленинград 1972, s. 5–58.

⁵⁷ D. Kosowska, *Analiza powstawania synkretycznych stylów zdobniczych w Azji Środkowej w VI–VIII w. n.e. na podstawie tkanin z Kotliny Turfańskiej*, „*Studia Azjatystyczne*” 2015, nr 1, s. 38.

⁵⁸ А.М. Беленицкий, Б.И. Маршак, В.И. Распопова, *К характеристике товарно-денежных отно-*

Szeroki asortyment produkcji rzemieślniczej sprzyjał zarówno rozwojowi miast, jak i handlu. Bardzo duże znaczenie w kontaktach gospodarczych Sogdiany miała wymiana handlowa z Bizancjum. Do Sogdiany przywożono bizantyjskie tkaniny jedwabne, z wzorów których wytwarzano z kolei jedwabie sogdyjskie przeznaczone na eksport⁵⁹.

W Sogdianie rozwinięte było również wydobywanie kopaliny użytecznych. Sprzyjała temu bliskość gór ją otaczających i bogactwo takich surowców mineralnych, jak chlorek amonowy, miedź, a także złoto i sól. Pokłady złota w górach otaczających Sogdianę były na tyle obfite, że ten cenny kruszec był eksportowany w dużych ilościach – podobnie jak stopy miedzi i cynku⁶⁰. Dzięki możliwości wydobywania tych surowców rozwinęło się rzemiosło. Na bardzo wysokim poziomie znajdowała się metalurgia⁶¹.

Przemysł metalowy odgrywał bardzo dużą rolę w życiu mieszkańców Sogdiany. Przeprowadzone prace wykopaliskowe umożliwiły poznanie licznych przedmiotów codziennego użytku, jakimi posługiwali się Sogdyjczycy. Odnaleziono różnego rodzaju klucze, lichtarze, noże, nożyce i sprzączki, a także różnorodne narzędzia produkcji, takie jak sierpy, łopaty czy topory. W toku prowadzonych prac archeologicznych znaleziono także wiele przedmiotów, wykorzystywanych w stolarstwie i ciesielstwie, takich jak różnego rodzaju gwoździe, podkładki, haki czy skoble⁶².

Rozwój przemysłu metalowego umożliwił szeroko zakrojoną produkcję broni. Osoby zajmujące się wytwarzaniem różnorodnych przedmiotów z metalu były często jednocześnie także płatnerzami. Sogdyjski rynsztunek obronny cechował się wysoką jakością i był wysoko ceniony nawet w Chinach. Sogdyjska broń ofensywna służyła zarówno do walki wręcz, jak i do rażenia na odległość.

шений в раннесредневековом Согде, Москва 1980, s. 15–26; por. В.И. Распопова, *Металлические изделия раннесредневекового Согда*, Ленинград 1980.

⁵⁹ А.А. Иерусалимская, *К вопросу о связях Согда...*, op.cit., s. 120–126; więcej zob. w: М.П. Винокурова, *Ткани из замка на горе Муг*, „Известия Отделения общественных наук АН Таджикской ССР” 1957, Вып. 14, s. 22–33.

⁶⁰ А.О. Орифов, Н.А. Мирбабаева, *Истоки приоритетных направлений торгово-экономических отношений Согда в VIII вв. н.э.*, „Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики” 2011, № 4 (48), s. 47–56; więcej zob. w: О.И. Смирнова, *Очерки из истории Согда*, Москва 1970.

⁶¹ Szczególnie prężnie działały warsztaty metalurgiczne w Pandżakencie. Podczas prowadzonych prac archeologicznych odnaleziono tam wiele pozostałości tych warsztatów, wraz z licznymi narzędziami, wśród których odkryte zostały także narzędzia kowalskie. Zob. А.М. Беленицкий, *Об археологических работах Пенджикентского отряда в 1958 г.*, „Труды Института истории АН Таджикской ССР” 1961, т. 27, s. 82.

⁶² А.М. Беленицкий, *Важнейшие открытия в области изучения искусства Средней Азии*, [w:] *Материалы научной конференции, посвященной 40-летию советского искусствознания*, Москва 1958, s. 135–140; А.М. Беленицкий, *О работе Пенджикентского отряда ТАЭ в 1959 г.*, „Труды Института истории АН Таджикской ССР” 1961, т. 31, s. 88–90.

Posługiwano się głównie łukami – prostymi i składanymi, mieczami, maczugami, toporami, sztyletami i kopiami. Natomiast rynsztunek obronny składał się z kolczug, tarczy, pancerzy i hełmów⁶³.

Sogdiana słynęła także z wyrobu przedmiotów artystycznych, których sztuka doceniana był nie tylko w Azji Środkowej, ale i poza jej granicami⁶⁴.

W VI–VIII w. niewielkie państewka, wchodzące w skład federacji sogdyjskiej, prowadziły ożywiony handel zarówno między sobą, jak i z obcymi państwami, przede wszystkim z Iranem i Chinami. Największą rolę w rozwoju handlu w tym okresie odegrała Samarkanda, skąd w latach 627–647 wysłano do Chin dziesięć poselstw handlowych. Do karawan samarkandzkich przyłączali się kupcy z mniejszych miast, położonych w dolinie Zarafszanu.

Bardzo ważną rolę w rozwoju sogdyjskiego handlu odgrywały plemiona koczowniców, zamieszkujących sąsiadujące obszary stepowe. Zajmowali się oni hodowlą bydła i rzemiosłem. Stepowi koczownicy dostarczali do miast sogdyjskich produkty mleczne, bydło, skóry i wełnę. Nabywali oni w Sogdianie przede wszystkim naczynia, wyroby z żelaza i zboże, a także tkaniny.

Wzmocniony handel jedwabiem, jaki prowadzili kupcy sogdyjscy w II połowie VI w., wywołał niezadowolenie Iranu, rządzonego w owym czasie przez dynastię Sasanidów. Władze perskie, mając na celu ochronę hodowli jedwabiu w ich kraju, zabroniły Sogdyjczykom prowadzenia handlu z Bizancjum przez ich terytorium. Kupcy sogdyjscy, wspierani przez kaganaty zachodnioturskie, nie zamierzali jednak zaprzestać handlu z tym ważnym ośrodkiem, będącym swoistego rodzaju „oknem na świat”.

Kupców sogdyjskich wspierał chan zachodnioturski Istemi. W 568 r. skierował on poselstwo handlowe do cesarza bizantyjskiego Justyniana II, na czele którego stał kupiec sogdyjski Maniach⁶⁵. Poselstwo to miało do pokonania długą drogę. Okrążyło ono Morze Kaspijskie od strony Kaukazu Północnego, przecięło grzbiet Kaukazu i szczęśliwie dotarło do Konstantynopola⁶⁶.

Zawarta z Bizancjum umowa obejmowała zapisy nie tylko dotyczące handlu, ale także kwestii politycznych. Obie strony zobowiązały się bowiem do wzajemnej pomocy w walce z Iranem. W odpowiedzi na poselstwo turskie Justynian II skierował do chanatu zachodnio-turskiego swoje poselstwo, na czele którego

⁶³ Więcej zob. w: К.Г. Рудо, *К вопросу о вооружении Согда VII–VIII вв.*, „Сообщения Республиканского историко-краеведческого музея Таджикской ССР” 1952, Вып. 1; О.В. Обельченко, *Мечи и кинжалы из курганов Согда*, „Советская археология” 1978, № 4, s. 115–127.

⁶⁴ Н.Я. Бируни, *Избранные произведения*, op.cit., т. II, s. 310.

⁶⁵ О.П. Жданович, *Менандр Протектор. История: о посольствах тюрков к персам и византийцам в 568 году (перевод и комментарии)*, „Золотоордынское Обозрение” 2014, № 1 (3), s. 23–24.

⁶⁶ Więcej zob. w: Н.В. Пигулевская, *Византийская дипломатия и торговля шелком ...*, op.cit., s. 184–214.

stał Zemarch⁶⁷. Droga z Bizancjum do Sogdiany także i tym razem wiodła trasą, jaką pokonały uprzednio karawany Maniacha. Informacje o przebiegu tego poselstwa możemy odnaleźć u historyka bizantyjskiego Menandra⁶⁸.

Mimo tak korzystnych dla obu stron ustaleń, stosunki kaganatu tiurskiego i Sogdyjczyków z Bizancjum nie miały poważniejszych następstw ani handlowych, ani politycznych. Powodem takiej sytuacji był fakt, że w końcu VI w. pozycja polityczna kaganatu zachodiotiurskiego uległa osłabieniu. Stało się to za sprawą objęcia władzy w Chinach przez dynastię sujską, która panowała w latach 589–671. Wówczas to stosunki między Tiurkami a Chińczykami uległy radykalnej zmianie. Rozwój gospodarczy Chin spowodował umocnienie pozycji tego kraju na arenie międzynarodowej, co odbiło się nie tylko na relacjach z Tiurkami, ale także na sytuacji zarówno w Sogdianie, jak i w całej Azji Środkowej.

Walka Sogdiany o niezależność

W latach 20. VII w. powstało państwo arabskie, którego założycielem był Mahomet. Ideologicznym orężem tego państwa był islam – nowa religia krzewiona przez Mahometa i jego następców⁶⁹.

W latach 30. VII w. rozpoczął się najazd arabski. Do lat 50. tegoż wieku Arabowie podbili Syrię, Palestynę i Egipt, a następnie Iran, który dostał się ostatecznie pod ich panowanie po upadku Merwu – głównego miasta położonego na wschodzie państwa irańskiego. Zdobycie Merwu i utrwalenie władzy w Iranie umożliwiło Arabom dalsze wyprawy na wschód i zajęcie oaz w Azji Środkowej.

W latach 70. VIII w., kiedy to utworzony został kalifat Omajadów z ośrodkiem w Damaszku, Arabowie rozpoczęli wyprawy do Międzyrzecza. Pierwszą z nich odbył w 674 r. Ubejdullach-ibn-Zijad, zaś druga, którą przedsięwziął Said-ibn-Zijad, miała miejsce w 676 r. Obie te wyprawy miały charakter czysto łupieski.

Głównym miejscem swego stacjonowania uczynili Arabowie Merw. Wiosną wyruszali stąd na wyprawy, których celem było pozyskanie cennych zdobyczy z Samarkandy, Buchar i Pejkontu, a wracali na zimę, ciesząc się bogatymi łupami. Arabowie grabili bydło, kosztowności, broń i tkaniny, porywali kobiety i brali jeńców, którzy stawali się ich niewolnikami.

⁶⁷ О.П. Жданович, *Посольство Земарха в ставку тюркского кагана (перевод и комментарии фрагментов труда Менандра Протектора)*, „Золотоордынское Обозрение” 2014, № 2 (4), s. 6.

⁶⁸ Więcej zob. w: А.А. Аскаров, *Формирование и развитие трасс великого шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье*, Ташкент 1990.

⁶⁹ Po śmierci Mahometa, która nastąpiła w 632 r., państwo arabskie zostało nazwane kalifatem.

Systematyczne podboje państw Azji Środkowej, położonych na północ od Amu-darii, rozpoczęły się na początku VIII w. Państwa te zwane były w języku arabskim Mawerannahr, co oznacza „to, co leży za rzeką” (tj. Amu-darią)⁷⁰. W okresie tym w kalifacie Omajadów ustały spory panujące wśród arabskiej klasy panującej, a w Syrii znów umocniła swą władzę koczownicza arystokracja arabska. Wówczas to, z rozkazu namiestnika Iraku Chadżadża, któremu podlegały wszystkie państwa położone na wschodzie, dowódcy arabscy zaczęli systematyczne podboje Mawerannahru. Operacje wojenne na tych rozległych obszarach zostały powierzone Kutejbie-ibn-Muslimowi.

Wyprawy Kutejby-ibn-Muslima rozpoczęły się w 704 r. i trwały nieprzerwanie aż do jego śmierci w 715 r. W toku operacji wojskowych, prowadzonych przez tego dowódcę, zagarnięte zostały niemalże wszystkie główne miasta, położone w dolinie Amu-darii, Kaszka-darii, Zarafszanu, Angrenu i Czircziku. Podporządkował on sobie władców środkowoazjatyckich i dążył do pogłębienia niezgody między nimi. Podbojom arabskim towarzyszyło szerzenie islamu, do czego przywiązywano ogromne znaczenie. Osoby, które przyjmowały nową religię, były uznawane za zwolenników panowania arabskiego, zobowiązując się w ten sposób do popierania władzy Arabów.

Z panowaniem arabskim nie chciała pogodzić się ludność Międzyrzecza i wykorzystywała ona każdą sposobność do walki z najeźdźcą. Doszło do powstań mieszkańców Sogdiany, a także ludności Usruszany, oazy bucharskiej i państw położonych w dolinie Kaszka-darii, takich jak Kesz i Nachszeb.

Niezadowolenie z ucisku arabskiego w państwach podbitych przez Kutejbę-ibn-Muslima stało się szczególnie odczuwalne po śmierci kalifa Sulejmana w 717 r. Wówczas to zaistniało realne zagrożenie, że powstania ludowe w Międzyrzeczu mogą znieść panowanie arabskie na tym terytorium. Nowy kalif, Omar II, podjął pokojową próbę rozwiązania sytuacji, w jakiej znalazła się ludność państw podbitych, próbując ulżyć ich położeniu. Jednakże namiestnik Omara II, al-Dżarrach-ibn-Abdullah, zamiaru tego nie wypełnił i nadal prowadził politykę ucisku, jaką zapoczątkował Kutejba-ibn-Muslim. W 720 r. kalif Omar II zmarł i od tej pory jakiegokolwiek pokojowe próby łagodzenia sytuacji nie były już podejmowane.

Wkrótce po śmierci Omara II na namiestnika Chorasanu i Mawerannahru został wyznaczony Said al-Charaszi. Jego rządy wiązały się z całkowitym powrotem do polityki ucisku ludności sogdyjskiej. Uważał on, że tylko za pomocą surowych kar możliwe jest utrzymanie Sogdyjczyków w uległości wobec władzy arabskiej. Zbuntowali się oni już po zastosowaniu pierwszych kar przez nowego namiestnika. Powstała wówczas ludność w całej dolinie Zarafszanu. Jednakże Sogdyj-

⁷⁰ Ш.А. Ёвкочев, *О вкладе народов Мавараннахра в исламские науки*, „Minbar. Islamic Studies” 2022, № 2 (15), s. 265.

czyzy nie mogli wystąpić otwarcie z bronią w rękę przeciwko władzy arabskiej ze względu na niepomyślny dla nich stosunek sił. Dlatego też, nie chcąc poddawać się Arabom, w 721 r. mieszkańcy Samarkandy opuścili swe miasto i udali się do Chodżentu, którego król obiecał im udzielić czasowego schronienia.

Przemieszczanie się Sogdyjczyków na terytorium Azji Środkowej i poza jej granicami było związane z jednej strony z procesami politycznymi, przebiegającymi w państwie sogdyjskim, a z drugiej – z rozwojem sogdyjskiej gospodarki, rozkwit której umożliwił zacieśnienie kontaktów handlowych z obszarami położonymi zarówno w bliskiej odległości od Sogdiany, jak i tymi, które leżały o wiele dalej, takimi jak Indie czy Chiny.

Jednym z terytoriów, na które napłynęła duża fala Sogdyjczyków, było Siedmiorzecze.

W VII–VIII w. naszej ery na terytorium Siedmiorzecza powstało wczesnofeudalne państwo, jakim był kaganat zachodniotiurski. Siedmiorzecze zajmowało rozległe obszary Azji Środkowej. Jego zachodnią granicę stanowiła rzeka Arys, wschodnią – Irtysz, północną – jezioro Bałchasz, zaś południową – góry Tien-szan⁷¹. Od zamierzczłych czasów terytoria te zajmowały plemiona koczownicze⁷².

W pierwszych wiekach naszej ery do Siedmiorzecza przybyło wielu Sogdyjczyków, którzy dostali się na jego terytorium wielkim szlakiem jedwabnym. Początkowo szlak kupców, będący zarazem szlakiem podróżników i posłów, wypełniających misje dyplomatyczne, przebiegał przez południowe tereny Azji Środkowej – przez Iszkaszim i Wachan. W późniejszym okresie biegł on dolinami rzek Surchob i Kyzyl-Su, a następnie przesunął się on jeszcze bardziej na północ, przecinając obszary Siedmiorzecza zamieszkałe przez koczowników.

W okresie od 645–704 r. w Siedmiorzeczu panowali Tiurkowie, następnie władza nad tym obszarem przeszła w ręce Tiurgeszy, zaś w 766 r. władcami Siedmiorzecza stali się Karłucy – tiurskie plemiona koczownicze, które przybyły z Ałtaju. W końcu IX w. na Siedmiorzecze wyruszył założyciel dynastii Samanidów – Ismael Samani⁷³. Odgradzał on swe ziemie od nieprzyjaciół – przede wszystkim od plemion koczowniczych – długimi murami, które są określane mianem „Kampyr-duwal”. Samanidzi nie podbili jednak Siedmiorzecza, mimo że

⁷¹ В.В. Бартольд, *Очерк истории Семиречья*, Москва 1963, т. II, ч. 1, с. 23 i n. Więcej zob. w: А.Н. Бернштам, *Согдийская колонизация Семиречья*, „Краткие сообщения Института материальной культуры” 1940, Вып. 6.

⁷² Рог. Л.Н. Гумилёв, *Орды и племена у древних тюрков и уйгуров*, „Материалы по этнографии ВГО” 1961, Вып. 1, с. 19–20; Э.В. Ртвеладзе, *Тюрки на юге Узбекистана в раннее и развитое средневековье*, [w:] *Историко-культурные контакты народов алтайской языковой общности*, red. В.М. Солнцев, т. 1, Москва 1986, с. 124–125.

⁷³ Więcej zob. w: Н.Н. Негматов, *Государство Саманидов (Мавераннахр и Хорасан в IX–X вв.)*, Душанбе 1977.

jeden z dowódców Ismaela Samaniego – Faik (Fa'ik) – dotarł do Merke (obecnie centrum obwodu żambylskiego w Kazachstanie) i miasta Taraz (w południowej części tego kraju).

Przybycie Sogdyjczyków do Siedmiorzeczca wniosło wiele pozytywnych aspektów w rozwój tego rozległego terytorium. Dzięki przybyłym z Sogdiany ożywił się handel i nastąpił rozwój rzemiosła. Sogdyjczycy wnieśli także wysoką kulturę rolniczą, a dzięki ich kontaktom handlowym na obszar Siedmiorzeczca trafił jedwab chiński i tkaniny bawełniane z Azji Środkowej.

Religie Azji Środkowej i Sogdiany

W Azji Środkowej przed najezdami arabskimi było rozpowszechnionych wiele religii, takich jak zoroastryzm, buddyzm, manicheizm i nestorianizm.

Wyznawcy zoroastryzmu wierzyli, że dusze zmarłych zdają rachunek z przebytej wędrówki życia na czwarty dzień po śmierci. Według ich wierzeń, dusza bogobojna wstępuje na most o szerokości dziewięciu oszczepów i łatwo przechodzi do raju, grzeszna zaś – na most, zwężający się do szerokości ostrza noża, z którego nieuchronnie spada.

Wyznawcy tej religii wyznawali pogląd, że ciało zmarłego stanowi nieczystość, dlatego też oddawali ciała nieboszczyków na pożarcie dzikim zwierzętom i ptakom⁷⁴. Nie budziły jednak ich odrazy kości zmarłych, które zbierano i chowano w specjalnie w tym celu zbudowanych podziemnych pomieszczeniach, określanych w źródłach arabskich *nausami*⁷⁵.

Szczególny zwyczaj grzebania kości zmarłych praktykowali Sogdyjczycy i bliskie im narody starożytne. Składali je oni w specjalnych trumnach, które nazwane zostały ossuariami. Termin ten został wprowadzony do literatury naukowej przez rosyjskiego archeologa N.I. Wiesjełowskiego⁷⁶.

Ossuaria były rozpowszechnione w wielu miejscach Azji Środkowej⁷⁷. Szczególnie cenne ossuaria, zbadanie których umożliwiło rozwój badań naukowych

⁷⁴ W Sogdianie utrzymywano także specjalne psy, które odżywiały się tylko zwłokami ludzkimi. Więcej zob. w: A.M. Беленицкий, *Вопросы идеологии и культов Согда по материалам пянджикентских храмов*, [w:] *Живопись древнего Пянджикента*, Москва 1954, s. 25–82.

⁷⁵ Więcej zob. w: A.A. Хисматулин, В.Ю. Крюкова, *Смерть и похоронный обряд в исламе и зороастризме*, Санкт-Петербург 1997; М.Б. Мейтарчиан, *Погребальные обряды зороастрийцев*, Москва-Санкт-Петербург 2001.

⁷⁶ Termin „ossuarium” pochodzi od łacińskiego słowa *os*, oznaczającego kość. Zob. *Отчет Императорской Археологической комиссии за 1882–1889 гг.*, Санкт-Петербург 1891, s. LXI–LXXX; В.В. Бартольд, *Н.И. Веселовский как исследователь Востока и историк русской науки*, „Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества” 1921, т. 25, s. 337–356.

⁷⁷ В.В. Бартольд, *К вопросу об оссуариях Туркестанского края*, [w:] *Сочинения*, ред. В.В. Бартольд, т. IV, Москва 1966, s. 154 i n.; Г.А. Пугаченкова, *Мианкальские оссуарии – памятники культуры Древнего Согда*, „Наука и общество” 1984, № 28, s. 79–90.

nad obrzędami pogrzebowymi ludności środkowoazjatyckiej, odkryto w Pandżakencie oraz w Afrasijabie⁷⁸.

Wybitny uczyony al-Biruni, żyjący w XI w., doskonale znał obyczaje religijne starożytnych ludów Azji Środkowej. Z jego przekazów dowiadujemy się o zwyczajach Sogdyjczyków, którzy – według jego relacji – w końcu miesiąca *chszum* optakiwali swych zmarłych, stawiając przed ich grobami jedzenie i napoje oraz zawodząc nad pochowanymi, rozcinali sobie twarze – podobnie jak czynili to Persowie⁷⁹.

Wyznawcy zoroastryzmu nie praktykowali obrzędu składania krwawych ofiar. Charakterystyczne dla tej religii jest palenie ognia, który traktowany był jako symbol boskiej sprawiedliwości. W późniejszym okresie kult ognia, który czczony był w licznych świątyniach środkowoazjatyckich, stał się jedną z cech charakterystycznych zoroastryzmu.

Do początku VII w. wielu mieszkańców miast Sogdiany wyznawało buddyzm. Religia ta jednak już w połowie tegoż wieku przestała odgrywać większe znaczenie i na początku VIII w. nie odgrywała już dużej roli.

W Azji Środkowej – a przede wszystkim w Sogdianie – oprócz zoroastryzmu i buddyzmu był rozpowszechniony manicheizm. Podobnie jak zoroastryzm, głosił on koncepcję walki dwóch pierwiastków – dobra i zła, łącząc w niej pewne elementy chrześcijaństwa. Cechą szczególną manicheizmu była idea, zakazująca przelewania krwi – zarówno ludzkiej, jak i zwierzęcej. Twórcą manicheizmu był znany w III w. naszej ery krzewiciel religii – Mani, będący także wysoko cenionym artystą, z imieniem którego związany jest rozwój malarstwa irańskiego i środkowoazjatyckiego.

Tak jak wspomniano wyżej, manicheizm był rozpowszechniony w miastach Azji Środkowej, a w szczególności w Sogdianie. Najwięcej wyznawców tej religii było wśród rzemieślników (zwłaszcza wśród osób związanych z malarstwem i innymi dziedzinami sztuki) oraz ludności rolniczej. W środowisku wiejskim sogdyjska społeczność manichejczyków skupiała tzw. mazdeistów⁸⁰. Ludność ta walczyła przeciw zależności feudalnej chłopów i głosiła ideę konieczności odebrania ziemi z rąk wielkich właścicieli ziemskich i równego podziału własności rolnej.

W Azji Środkowej znajdowało się również sporo wyznawców religii chrześcijańskiej, jaką był nestorianizm⁸¹. Była ona rozpowszechniona przede wszyst-

⁷⁸ В.В. Бартольд, *Ещё о самаркандских оссуариях*, [w:] *Сочинения*, red. В.В. Бартольд, т. IV, Москва 1966, s. 119 i n.

⁷⁹ Н.Я. Бируни, *Избранные произведения*, op.cit., т. I, s. 255.

⁸⁰ Mazdaizm to religia, której nazwa pochodzi od najwyższego bóstwa – Ahury, nazywanego Mazdą, czyli Mądrym.

⁸¹ В.В. Бартольд, *О христианстве в Туркестане в домонгольский период (по поводу Семиреченских надписей)*, т. II, ч. 2, Москва 1964, s. 265–302.

kim wśród kupców, pochodzących z innych państw, przeważnie Syryjczyków. Już od II–III w. w większych miastach środkowoazjatyckich zakładano wspólnoty chrześcijańskie⁸². Najstarsze biskupstwo na terenie Azji Środkowej powstało w Merw w IV w., a w Samarkandzie – w VI w.⁸³

Oprócz tych czterech religii, jakimi były zoroastryzm, buddyzm, manicheizm i nestorianizm, w Sogdianie istniało wiele kultów miejscowych. W miastach sogdyjskich znajdowały się bowiem zarówno świątynie księżycy i innych ciał niebieskich⁸⁴, jak i ducha nieba, ducha Desi, a także świątynie bóstw i przodków. Wśród kultów miejscowych w Azji Środkowej należy także wymienić kult Sijawusza, który był najbardziej rozpowszechniony zarówno w Sogdianie, jak i Bucharze, Choreźmie oraz w północnej Baktrii.

Sijawusz był bogiem uosabiającym zamierające i powracające do życia siły przyrody. O kulcie tym w Samarkandzie i w innych miastach Sogdiany wspomina kronika chińska, powołując się na relację Chińczyka Wej-tse, który odwiedził to miasto w VII w.

Wej-tse relacjonował, że wśród mieszkańców Samarkandy jest rozpowszechniony kult chłopca, który umarł w siódmym miesiącu, a ciało jego zaginęło. Dlatego też ilekroć zbliża się ów miesiąc, wyznawcy tego kultu przywdziewają czarne szaty i zawodząc udają się na poszukiwanie ciała zmarłego.

W Azji Środkowej rozpowszechnił się także kult bogini płodności – Anachit. Kult ten rozwinął się przede wszystkim w Sogdianie, Baktrii i Choreźmie.

Można zatem stwierdzić, że sfera życia religijnego mieszkańców Azji Środkowej była niezwykle bogata, a ich wierzenia kształtowały się poprzez wzajemne przenikanie się kultur Iranu i innych państw azjatyckich z kulturą środkowoazjatycką.

Bibliografia

Arrian F., *Wyprawa Aleksandra Wielkiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.

Briant P., *L'Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe–IVe siècles avant notre ère)*, Paris 1984.

Gafurow B., *Dzieje i kultura ludów Azji Centralnej*, Warszawa 1978.

Herodot, *Dzieje*, Warszawa 2011.

⁸² W. Kluj, *Chrześcijańsko-muzułmańskie relacje w Azji Centralnej do czasów Timura (IV wiek)*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2021, nr 39, s. 164.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Na miejscu świątyń poświęconym ciałom niebieskim, jak na przykład świątyni księżycy, powstawały w późniejszym czasie świątynie ognia. O nich wspominają m.in. tacy historycy arabscy, jak al-Madani i al-Balazuri.

- Kluj W., *Chrześcijańsko-muzułmańskie relacje w Azji Centralnej do czasów Timura (IV wiek)*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2021, nr 39.
- Kosowska D., *Analiza powstawania synkretycznych stylów zdobniczych w Azji Środkowej w VI–VIII w. n.e. na podstawie tkanin z Kotliny Turfańskiej*, „Studia Azjatystyczne” 2015, nr 1.
- Nowicka I., Pisowicz A., Talacha J., Tulisow J., Zagórski B.R., Zych M., *Nazewnictwo geograficzne świata. Zeszyt 5. Azja Środkowa i Zakaukazie*, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju, Warszawa 2005.
- Olbrycht M., *Konnica Wielkiego Króla. Uwagi na temat taktyki jazdy irańskiej w epoce Achemenidów*, [w:] *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo*, red. R. Kulesza, M. Stępień, E. Szabat, M. Daszuta, Warszawa 2013.
- Rufus K.K., *Historia Aleksandra Macedońskiego*, Warszawa 1976.
- Scholl T., *Uzbrojenie i taktyka wojenna Scytów i Sarmatów w VII w. p.n.e.–III w. n.e.*, „Mówią Wieki” 1978, nr 4.
- Składanek B., *Historia Persji*, t. 1, Warszawa 2008.
- Świątkowski T., *Łuk i łucznictwo w kulturze wybranych ludów starożytności*, Połomnia 2023.
- Анучин Д.Н., *Лук и стрелы*, Москва 1887.
- Аскарлов А.А., *Формирование и развитие трасс великого шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье*, Ташкент 1990.
- Ахметшин Н.Х., *Тайны Шелкового пути. Записки историка и путешественника*, Москва 2002.
- Бартольд В.В., *Еще о самаркандских оссуариях*, [w:] *Сочинения*, red. В.В. Бартольд, т. IV, Москва 1966.
- Бартольд В.В., *К вопросу об оссуариях Туркестанского края*, [w:] *Сочинения*, red. В.В. Бартольд, т. IV, Москва 1966.
- Бартольд В.В., *К истории орошения Туркестана*, Москва 1965.
- Бартольд В.В., *Н.И. Веселовский как исследователь Востока и историк русской науки*, „Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества” 1921, т. 25.
- Бартольд В.В., *О христианстве в Туркестане в домонгольский период (по поводу Семиреченских надписей)*, Москва 1964.
- Бартольд В.В., *Отчет о командировке в Среднюю Азию с научной целью*, Москва 1966.
- Бартольд В.В., *Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью в 1893–1894 гг.*, Санкт-Петербург 1897.
- Бартольд В.В., *Очерк истории Семиречья*, Москва 1963.
- Бартольд В.В., *Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии*, [w:] *Сочинения*, red. Б.Г. Гафуров, Москва 1964.
- Беленицкий А.М., *Археологические работы в Пянджикенте*, „Краткие сообщения института истории материальной культуры” 1954, Вып. 55.
- Беленицкий А.М., *Важнейшие открытия в области изучения искусства Средней Азии*, [w:] *Материалы научной конференции, посвященной 40-летию советского искусствознания*, Москва 1958.
- Беленицкий А.М., *Вопросы идеологии и культов Согда по материалам пянджикентских храмов*, [w:] *Живопись древнего Пянджикента*, Москва 1954.
- Беленицкий А.М., *Вопросы топографии и социально-экономической структуры раннефеодального города Средней Азии (по данным раскопок городища древнего Пенджикента в последние годы)*, Москва 1964.

- Беленицкий А.М., Маршак В.И., Распопова В.И., *К характеристике товарно-денежных отношений в раннесредневековом Согде*, Москва 1980.
- Беленицкий А.М., *О работе Пенджикентского отряда ТАЭ в 1959 г.*, „Труды Института истории АН Таджикской ССР” 1961, т. 31.
- Беленицкий А.М., *Об археологических работах Пенджикентского отряда в 1958 г.*, „Труды Института истории АН Таджикской ССР” 1961, т. 27.
- Бернштам А.Н., *Согдийская колонизация Семиречья*, „Краткие сообщения Института материальной культуры” 1940, Вып. 6.
- Бируни Н.Я., *Избранные произведения*, Ташкент 1957.
- Бичурин Н.Я., *Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена*, Москва-Ленинград 1950.
- Боголюбов М.А., Смирнова О.И., *Согдийские документы с горы Муз. Чтение, перевод, комментарий*, Москва 1963.
- Бонадренко А.А., *Культ воина – зверя у правящих сословий древних киммерийцев, скифов, сарматов*, Киев 2014.
- Винокурова М.П., *Ткани из замка на горе Муз*, „Известия Отделения общественных наук АН Таджикской ССР” 1957, Вып. 14.
- Воронина В.Л., *Из истории среднеазиатской фортификации*, „Советская Археология” 1964, № 2.
- Вяткии В.Л., *Афрасиаб – городище былого Самарканда*, Ташкент 1928.
- Гоибов Г., *Ранние походы арабов в Среднюю Азию (644–704 гг.)*, Душанбе 1989.
- Гулямов Я.Г., Буряков Ю.Ф., *Об археологических исследованиях на городище Афрасиаб в 1967–1968 гг.*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969.
- Гулямов Я.Г., Исламов У.И., Аскаров А.А., *Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зерафшана*, Ташкент 1966.
- Гумилёв Л.Н., *Орды и племена у древних тюрок и уйгуров*, „Материалы по этнографии ВГО” 1961, Вып. 1.
- Данилевский В.В., Кононов В.Н., Никитин А.А., *Исследование растительных остатков из раскопок согдийского замка на горе Муз*, Москва-Ленинград 1938.
- Джамолов К., *К вопросу о торговых путях, связывающих Среднюю Азию с Россией в XVII веке*, „Труды Томского государственного университета” 1966, Вып. 2.
- Джуракулов М.Д., Крикис Я.К., *Раскопки здания IX–X вв. на городище Афрасиаб*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969.
- Ёвкочев Ш.А., *О вкладе народов Мавараннахра в исламские науки*, „Minbar. Islamic Studies” 2022, № 2 (15).
- Ерназарова Т.С., *О монетных находках в Афрасиабе в 1965 году*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969.
- Жданович О.П., *Менандр Протектор. История: о посольствах тюрок к персам и византийцам в 568 году (перевод и комментарии)*, „Золотоордынское Обозрение” 2014, № 1 (3).
- Жданович О.П., *Посольство Земарха в ставку тюркского кагана (перевод и комментарии фрагментов труда Менандра Протектора)*, „Золотоордынское Обозрение” 2014, № 2 (4).

- Иерусалимская А.А., *К вопросу о связях Согда с Византией и Египтом (об одной уникальной ткани из могильника Мощевая Балка)*, „Народы Азии и Африки” 1967, № 3.
- Иерусалимская А.А., *К сложению школы художественного шелкоткачества в Согде*, Ленинград 1972.
- Исамиддинов М.Х., *Истоки городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности)*, Ташкент 2002.
- Кабанов С.К., *Культура сельских поселений Южного Согда III–VI вв.*, Ташкент 1981.
- Кадырбаев А.Ш., *Тюрки и иранцы в Китае и Центральной Азии XIII–XIV вв.*, Алма-Ата 1990.
- Кычанов Е.И., *Кочевые государства от гуннов до маньчжуров*, Москва 1997.
- Мейтарчиан М.Б., *Погребальные обряды зороастрийцев*, Москва–Санкт-Петербург 2001.
- Мирбобоева Т.Х., *Великий Шелковый путь: сущность и периодизация*, „Центрально-азиатские гуманитарные исследования” 2005, № 6.
- Мукашева Р.Р., *К вопросу о торговом пути, проходившем по территории Средней Азии в древности*, [w:] *Древний Восток и античный мир*, ред. В.И. Кузищин, Москва 1972.
- Мукминова Р.Г., *Самарканд и Бухара на трассах Великого Шелкового пути в XV–XVI вв.*, Ташкент 1991.
- Мухамаджанов А.Р., *К вопросу о водоснабжении Афрасиаба*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, ред. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969.
- Негматов Н.Н., *Государство Саманидов (Мавераннахр и Хорасан в IX–X вв.)*, Душанбе 1977.
- Обельченко О.В., *Культура античного Согда по археологическим данным (VII в. до н.э. – VII в. н.э.)*, Москва 1992.
- Обельченко О.В., *Мечи и кинжалы из курганов Согда*, „Советская археология” 1978, № 4.
- Орифов А.О., Мирбабаева Н.А., *Истоки приоритетных направлений торгово-экономических отношений Согда в VIII в. н.э.*, „Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики” 2011, № 4 (48).
- Отчет Императорской Археологической комиссии за 1882–1889 гг.*, Санкт-Петербург 1891, s. LXI–LXXX.
- Пигулевская Н.В., *Византийская дипломатия и торговля шелком в V–VII вв.*, „Византийский временник” 1947, т. 1 (26).
- Пигулевская Н.В., *Византия на путях в Индию. Из истории торговли Византии с Востоком в IV–VI вв.*, Москва–Ленинград 1951.
- Пугаченкова Г.А., *Мианкальские оссуарии – памятники культуры Древнего Согда*, „Наука и общество” 1984, № 28.
- Распопова В.И., *К вопросу о специфике города и сельских поселений раннесредневекового Согда*, „Успехи среднеазиатской археологии” 1979, Вып. 4.
- Распопова В.И., *Металлические изделия раннесредневекового Согда*, Ленинград 1980.
- Распопова В.И., *Согдийский город и деревня в начале VIII в.*, [w:] *Древние города: Материалы к Всесоюзной конференции „Культура Средней Азии и Казахстана в эпоху раннего средневековья”*, Ленинград 1977.
- Ртвеладзе Э.В., *Монеты Кеша*, [w:] *История и культура южных районов Средней Азии в древности и средневековье*, ред. Г.А. Хидоят, Ташкент 1989.
- Ртвеладзе Э.В., *Тюрки на юге Узбекистана в раннее и развитое средневековье*, [w:] *Исто-*

- рико-культурные контакты народов алтайской языковой общности*, red. В.М. Солнцев, т. 1, Москва 1986.
- Рудо К.Г., *К вопросу о вооружении Согда VII–VIII вв.*, „Сообщения Республиканского историко-краеведческого музея Таджикской ССР” 1952, Вып. 1.
- Салмин А.К., *Н.Я. Бичурин в поисках идентичности*, „Oriental Studies” 2020, т. 13, № 5.
- Смирнова О.И., *Очерки из истории Согда*, Москва 1970.
- Ставиский Б.Я., *Исторические сведения о верхней части Зарафшанской долины*, Ташкент 1959.
- Тереножкин А.И., *Вопросы историко-археологической периодизации древнего Самарканда*, „Вестник древней истории” 1947, № 4.
- Тереножкин А.И., *Согд и Чач*, „Краткие сообщения института истории материальной культуры” 1950, Вып. XXXIII.
- Филанович М.И., *К характеристике древнейшего поселения на Афрасиабе*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969.
- Хисматулин А.А., Крюкова В.Ю., *Смерть и похоронный обряд в исламе и зороастризме*, Санкт-Петербург 1997.
- Шишкин В.А., *К истории археологического изучения Самарканда и его окрестностей*, [w:] *Афрасиаб. Афрасиабская комплексная археологическая экспедиция*, red. Я.Г. Гулямов, Ташкент 1969.
- Шишкина Г.В., Сулейманов Р.Х., Кошеленко Г.А., *Согд*, [w:] *Археология СССР. Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии*, red. Г.А. Кошеленко, Москва 1985.
- Юлдашев М.Ю., *К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI–XVII вв.*, Ташкент 1964.
- Якубов Ю.Я., *О структуре сельских поселений горного Согда в раннем средневековье*, [w:] *Культура и искусство Средней Азии в древности и средневековье*, red. Б.Г. Гафуров, Б.А. Литвинский, Москва 1979.
- Якубов Ю.Я., *Раннесредневековые сельские поселения горного Согда (к проблеме становления феодализма)*, Душанбе 1988.

The Socio-Economic System of Sogdiana and the Development of Its Economy

Summary

The paper aims at presenting the social development of Sogdiana and its economy. It discusses the capital of Sogdiana – Samarkand – and its role in the socio-economic system of Sogdiana, as well as other cities of this country. As the heart of Transoxiana, the Zeravshan Valley became the centre of Sogdiana and the first state institutions of Central Asia.

Keywords: Central Asia, Sogdiana, Samarkand, economic development, social development, the Zeravshan Valley, Transoxiana

Социально-экономический строй Согдианы и развитие ее экономики

Резюме

Основная цель статьи – представить социальное развитие Согдианы и ее экономику. В статье рассматривается столица Согдианы – Самарканд – и ее роль в развитии социально-экономической системы страны, а также других городов Согдианы. Зеравшанская долина, как сердце Мавераннахра, стала центром не только Согдианы но и первых государственных образования Средней Азии.

Ключевые слова: Средняя Азия, Согдиана, Самарканд, экономическое развитие, социальное развитие, Зеравшанская долина, Мавераннахр